

Андрій КАРПЕНКО

З ІСТОРІЇ НАПИСАННЯ «ГУЦУЛЬЩИНИ»

Гуцульщина — етнографічний район України, який приваблював не одне покоління народознавців. Найкраще його вивчив Володимир Шухевич — відомий український етнограф, фольклорист, публіцист, педагог, культурно-освітній і громадський діяч.

Народився В. Шухевич 15 травня 1849 р. у с. Тишківці сучасного Городенківського району Івано-Франківської області в сім'ї священика й інтелектуала Осипа (Йосифа) Шухевича та Анни з дому Кульчицьких. Відзначимо, що Шухевичі мали родинні зв'язки з письменниками Яковом Головацьким і Миколою Устияновичем. Навчався В. Шухевич у Коломийській, Станіславівській, а з 1865 р. — у Чернівецькій гімназіях. Однак через суперечки з учителями-консерваторами залишив Чернівці й перевівся до академічної гімназії у Львові. У 1870 р. В. Шухевича забрали до війська (службу відбував у Будапешті, Відні та Львові). Середню освіту завершив у Будапешті, після чого вступив на філософський факультет Віденського університету, де слухав лекції з математики, фізики та української мови. У 1877 р. закінчив Львівський університет. Після тривалого виконання обов'язків суплента, у 1890 р. номінований професором реальної школи у Львові, де працював до 1913 р. (викладав зоологію, ботаніку, мінералогію, геологію, фізику та математику)¹⁾.

В. Шухевич брав активну участь у громадському житті Львова: був членом товариств «Дружній лихвар» та «Просвіта», дійсним членом Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, головою товариств «Руська Бесіда» (1896–1904), «Львівський Боян» (1891–1903), Музичного товариства

¹⁾ Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України (далі — ВР ЛННБ ім. В. Стефаника НАН України), ф. 167, спр. 3470, арк. 28–29; Арсенич П. Етнографічна й культурно-освітня діяльність Володимира Шухевича / Петро Арсенич // Народна творчість та етнографія. — 2004. — № 3. — С. 16.

Гуцульщина, се вислідок моєї більше як 20-и літної праці; в ній подаю усе те, що я сам бачив, чув, зібрав або списав; проте є вона самостійною працею з виїмкою фізиографічного огляду, який зладив я на підставі праць д-ра Щубера*) і д-ра Ремана**).

З інших публікаций, які про Гуцулів появилися, не користав я просто для того, бо кромі праць д-ра Кайндля, які впрочім дотикають властиво буковинських Гуцулів, не нашов я таких, на які можна би опертися.

Кромі кількох образків (ілюстрацій), які зазначую в тексті, всі інші споряджені з фотографічних знімків, доконаних мною або таки в Гуцульщині, або тут у Львові з таких предметів, які я в Гуцульщині зібрав а опісля умістив у музею ім. Дідушицьких у Львові, або з тих, що лишилися моєю власністю; деякі з образків, як пр. нутро хати, суть *вірними* перерібками моїх оригінальних фотографічних знімків, які задля недостачі світла або з інших причин не були на стільки докладними, як сего вимагає ціль, для якої вони поміщені в тексті.

У відповідні місця тексту вложив я много гуцульських слів і їх форм з вимовою і наголосом так, як я їх чув, не менче старався я з усю силою придбати народню термінологію, що усе зазначую у тексті *курсивом*; осібний словарець, поданий при кінці сеї праці, містить усі гуцульські слова, які мені лише удалось зібрати, а по при них і сторону, на якій їх у тексті віднайти можна.

Праця моя обнимас цілу галицьку Гуцульщину, а не поодинокі її села, проте представив я при описі обрядів і пр.

*) Dr. Rudolf Zuber. Atlas geologiczny Galicyi. — Wydawnictwo Komisji fizyograficznej Akademii umiej. Kraków 1888.

**) Dr. Ant. Rehmann. Karpaty pod względem fizyczno-geograficznym. Lwów 1895.

I. Огляд фізиографічний.

(Орографія, гідрографія, геологія, клімат, плоди мінеральні, флора, фауна).

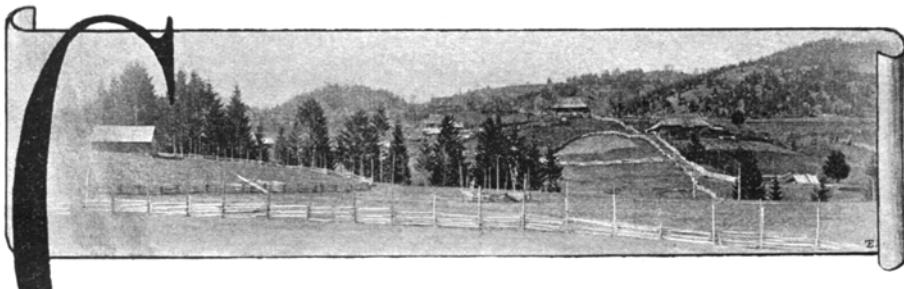

1. Спиці.

олуднево-східне крило галицьких Карпат знесло ся горі до альпійської висоти помежи жерелами Черемоша, Прута і Тиси. Усі, переважно рівнобіжні пасма гір, прямують від північного-заходу до південного-сходу а висота їх зростає в міру, як зближаємо ся до головного вододілу допливів Тиси і Прута а по часті і Дністра. Найвищим *грунелем* (хребтом) того вододілу ве ся границя Галичини і Угорщини. Лінія того ділу є майже рівнобіжна з загальним напрямом тамошніх гірських пасмів і поодиноких геологічних утворів, з яких витворились ті пасма; тільки в закутку

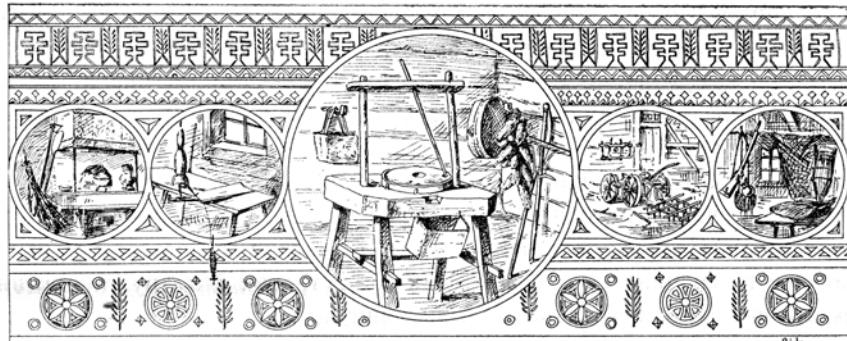
полуднево-східнім над жерелами Черемоша викручує ся tota лінія в сторону полудня, перетинаючи майже в півперек напрям утворів геологічних. В тім закутку не бачимо вже рівнобіжно уложеніх гірських пасем, але порозривані групи гір, до котрих належать: *Палениця*, група гір висунена на полуднє, з найвищим шпилем *Команове* (1734 м.), *Ротундул* (1571 м.) на північ від Палениці, *Пурулуй* (1620 м.), *Лостун* на захід від Ротундула (1646 м.), *Мокрин* з величавою вапняною скалою *Мокринів камінь* (1563 м.), *Попадя* (1526 м.), *Шуллгул* (1694 м.), *Чивчин* із вершком *Гомул* (1769 м.), *Будийовска* (1684 м.).

IV. Гуцульське село.

елом називають Гуцули осередок катаstralної громади, де є церков, приходство, школа, громадський уряд та кілька осідків (газдівств); інші часті одної громади, се куті.

Громади названі звичайно після осередка села, а кути від потока, над котрим, або від гори, під якою, розложилися оседки. І так громада Жебе, названа від потока Жебівський, над яким, після оповідань Гуцулів, жив колись Жебка, перший осадник того села. Він, кажуть, привів собі кмітів, що йому служили кілька років, і за се подавав їм відтак по кавалкови ґрунту. Над тим потоком є теж осередок громади. Другі кути Жебя називаються (крім вичислених у попередній часті): Присліп великий, Діл, Гать крива, Волова, Одзирноватий, Чорний Потік, Голіці, Багни, На усті Ільці, Чердаки, Берда, Красник, Під Костричов, Гриджин, У Новаковій бёри, Кривець малий, Кр. великий, Плай з під Кринти, Магурка, Шідобіч, Довбнівки, Верх річки, Від Голов, З під Сениць, Підбережниця, Бречник, Козьманівський, Двороище, Флесівки, Біла кобила, Під Бергенчинов церков...

IX. Звичайні заняття Гуцулів.

I. Праця в осідку.

Ідучи за старими звичаями і місцевими традиціями, заспокоюють Гуцули працею своїх рук усе, чого потребують для себе; тому і займають ся найбільше газдівством, яке відповідає місцевим обставинам; воно подає Гуцулам з одного боку засоби до поживи, а з другого матеріял, з якого виробляють собі убраня, господарські знаряди, ставлять хати, уряджують оседки і т. д.

Челядь *кутас* — займає ся, літом і зимою то у хаті, де варить їсти, меле зерно, піхаче сім'я, бе олій, лагодить запаси на зиму, пряде, тче, красить вовну, шиє, вишивав, пере шматє, — то по за хатою, де доїть вівці та корови, ходить коло свиний, обходить городовину, лен та коноплі, дре бурешку, помагає мушчинам коло сіна, збирає гриби, афіни, щоби за уторговані гроши придбати собі та дітям фустку, пацьорки, ковтки, колачика і т. і.

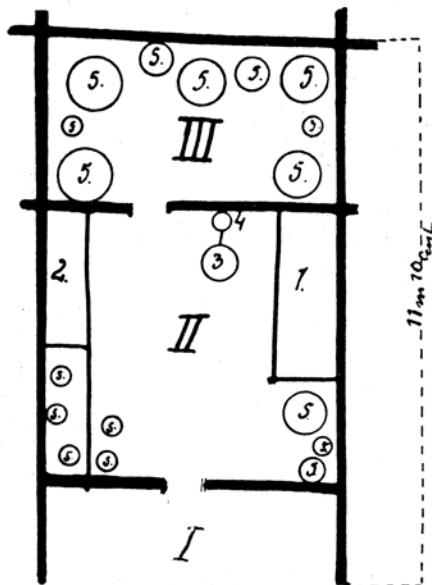
Мушчина вештає ся все по за хатою; він обходить *маржину* (худобу), вивозить *карұцами* гній, *шкорбдит* поле, рубає дрова, направляє ворине, ставить загороду, коштири, оре в полі, косить сіно, ходить на полонину „д' маржині“, торгує нею та бриндзею, *кладé* хати, церкви, робить коло доріг, у бутинах, *ходит* за роботою *царапами*, розвозить degoty на доли, *їде конем* по ярмарках та доліських селах з коновками та лижками, *гнит* сплави, виробляє ліжники, коновки і всякі господарські знаряди, струже і ви-

бік від ватри, посугаючи то в право то в ліво верклюгом, який обертається враз з стовпом; коли ж треба висунути котел на перед або в зад, то пересувається туди берфелу, що ходить поміж двома вершаками або в продовбанім місці; аби котел піднести у гору або спустити низше над ватру, на то продовбані у берфелі діри, якими переходить чіп, що придержує берфелу на верклюзі.

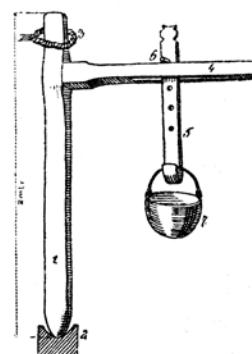
У коморі стоять бриндая, бараболя, мука, будзи й інший добуток та потрібні полонинського життя.

Піддаше має стеліну, на якій сушаться будзи.

Усі загороди обгороджують депутат 2-3 метри високими дінницями, спорядженими з ломів смерік; задля того пропалюють вівчарі зрубані смереки вздовж границі загороди одні гузарями, другі вершаками до себе; сучеих смерік обтинають укісно, лишаючи довгі спії — кусні галузя; зрубане суче паде помежні спії, що стирчать тепер остро в гору; так роблять против медведя, аби не міг перелізти через дінницю; а як коли і поважиться, то ступаючи сучем, ломить його, наробить трескоту, будить псів і людей, а ті проганяють його. Старі медведі мудріші, вони наловлюють строну — купу, моху у кожду лабу і так ідуть верх ломів у кочару; їх не чути тоді, бо суче не ломиться; як лише перелізуть через дінницю, кидають мох, а ухопивши вівцию утікають з нею, та хоті тоді сподужають вівці та нароблять ломоту, побудять псів і людей, то медведя уже „не зіпре і не йме ніяка сила“.

131. Плян стаї (обр. 130). I. Піддаше. II. Ватрник. III. Комора; 1. 2. лавиці; 3. ватра; 4. верклюг; 5. бодай, бербеніці; і т. і.

132. Верклюг. 1. Стовп; 2. ваганець; 3. гужва; 4. верклюг; 5. берфела; 6. чіп; 7. котел.

I. На скрипку.

1. Игра; (пригравка в полонині).

Moderato.

2. Коломийка.

Moderato.

3. Жовнярські съпіванки.

П е р ш а б р а н к а.

1. Гуляйте ви, годні хлопцї, поки-сте веселі,
Бо вже виали із Крезенту*) карти написані.
Иик зачыли префесори ті карти читати,
А у картах написано, би некрутів дати.
Зібрали си пушкарики, стрілцї тай гайдуки,
Они пішли та спіймали Проця Томанюка.
Йик вони го ізпіймали, у ланц укували,
Штири стрільцї і гайдуки у варту поклали.
Та так Процька вни займили, долів облазами :
Заплакали молодицї дрібними слозами.
Заплакали молодицї, плачут дві дівчині,
А ті Процька, та займили аж до Коломиї.
Не богато в Коломиї Процька обзирали,
Лиш на Процька молодого білій мундур дали ;
Через плечі два ремені, карабин завдали,
Та на три дни півтора му хліба власували.
А наш Процько молоденький, він не засмутив сї,
Бо він хліба комісного ще й не поживив сї.
А наш Процько молоденький, він не баламутив,
Він йик війшов па риночок, всу карту розтрутлив.
Та ішов він доріжечков, надибав два люде :
Ци права ми доріжечка в Перехреснї**) буде ?
Ще сонечко не сходило, лише місьць зийшов,
А вже Процько молоденький в Перехресну прийшов.
Переспав він одну нічку, переднував днинку ;
Ой виали Томанюки в велику провинку.

*) Kreisamt. **) гуцульське седо.

3. Щедрий вечір, добрий вечір !
Добрим людям на цес вечір !
Ци дома, дома, наш пан гостподар ?
Ой ми знаєм, що він дома,
Сидит собі конец стола.
На нім шуба шубельєва,
А в ті шубі калиточка,
А в калитці сто червоних ;
То одному, то другому,
Щедрівничкам по одному !

(Космач.)

4. Господарю, господаречку,
Пусти в хату Меланечку.
Господарю, господаречку,
Дай Меланції горівечку.
Меланочка чисто ходит,
Нічо в хаті не пошкодит,
Меланочка чисто хаїт,
Припіч міс, лави маїт.

а кінчать :

Нам за щедрівочку
Дайте пива бочку,
Всім по скльиночці,
Бо ми всі молодці.
Ми щедрували,
Красно съпівали
І на Меланку
Вам вінчували !

(Космач.)

Коли запросить газда у хату, починають там щедрувати ось як :

I. Щедрий вечір, добрий вечір !
Добрим людям на цес вечір !
Пишна Файна Міланочка,
А ще красчий Васильчикок.
А чивъчику — Васильчику,
Посю-ж ті в городчику.
Буду тебе шанувати,
Тричі на день поливати,

56. Про золотого хлопцьи и царівну.

Була одна жинка, що свого чоловіка усе била, йик не приніс рибу. Одного разу пішов чоловік на рибу тай зловив одну велику рибу; він дуже урадував си, бо знов, що жинка не буде бити. Але тата риба єму так каже: Пусти мене, а йик буде тебе жинка кльисти, прийди и зловиши мене. — Прийшов чоловік до дому, а жинка питает си: А що, приніс єс рибу? — Та ні, не приніс, бо в мене риба віпросила си. — А жинка тогди на него: А брешеш! — Вібила тай післала по рибу. Він пішов тай ловит; зловив ту саму рибу, що вперед, а риба говорить до него: А що, кльила жинка? — Та най би кльила, а то и била! Тепер тебе не пущу! — Риба каже: Добре! Лиш мене принесеш, аби ти мене не їв, лиш, аби ти дав жинці, кобилі и сучці и абис решту закопав під йиблінку. — Добре, — каже чоловік. Приходить до дому, подав жинці рибу, жинка зготовила и кличе чоловіка до обіду. А чоловік каже: Я не хочу! Най тобі! — А вона каже: Добре, більше мині буде. — Попоїла тай льигла спати, а чоловік узяв рибу тай дав кобилі тай сучці а решту закопав під йиблінков. За рік учинила жинка два золоті хлопці, кобила два золоті коники, а сучка два золоті песики, а під йиблінков віросло дві рожі найкрасчі на ввес сьвіт. Йик усе того попідростало, взяв більший хлопець одного коня и одного песика, тай пішов вандрувати. Ішов він вандруючи, доки не зайдов у такий край, що змий брав люде за чергов. Він прийшов йик раз у tot чьис, коли мав змий їсти одиначку царівну. Він приходить на то місце, де мають привезти царівну, став тай чекає. Аж тут везе паню йикис дідо горбатий, немитий, нечесаний; привіз, а tot наближье си д' неї и каже: Я чув, що вас тут привезли на смерть; може би так було, аби я вас оборонив? — Пані відповідає: Господи, коби то так було, я би стала твоєв дружинов! — Аж тут лізе змий з девітьма головами, а tot йик ударив єго своїм мечем, то сім голов стисив, а єго кінь йик штрик, йик ударив ногов, то зірвав одну голову, а песок йик штрик, то зазів одну голову и змий вже неживий; тогди tot вібрав з усіх голов очи и йизики а пані дала єму свій перстінь и так сказала: За рік аби ти прийшов до нашої палати. — Tot пішов собі далі и зайдов до одного дідичи, а що він був золотий, то єго дідич приймив у гостину и сказав єму: Зроби ти так, аби ми оба завтра їли обід з того начини, що сам цар їст з него, то я тобі всей мій маєток даю а сам піду, куда буду видіти. — Добре, сказав tot, и пішов на місто, купив кошик, написав картку до царевої доньки, вложив у кошик, дав єго свому золотому песикови и пішов до дідичи. Пес к побіг до цісарської палати. Царева донька пізнала песика и прочитала картку; зараз украла два тарелі, дві лижці, два видельця и два ножі, вложила до кошика и післала песиком. На другий день вже є начини до обіду. Потім каже дідич: Я спечу собі ще два хліби на дорогу. — А tot каже: Борони мене, Госпо-

до стайнї, а там стоят варташі. Чи ни напили бисти си журилихи? — Дай нам тої журилихи. — Вони йик напили си, так усі поупадали. Тоді хлопчіши взъив коньи зі стайнї, а з соломи зробив соломньиного. Сам сів на коньи правдивого, тай вйо! Рано приходить до пана. Пан каже: Ти будеш великий злодій-опришок. —

Від пана пішов у ліс й здibaє ровту опришків и питає си: Ци умієте красти? Йик умієте, то йдіт и украдіт коньи, сідло й мілійон грошей червінців. — Опришки привели осідланого коньи й мілійон червоних. Тепер він їм сказав: Йдіт до кінць сьвіта и украдіт найкращу царівну. Хто її украде, то возьме ї за жінку й дістане тот мілійон червінців. — Опришки пішли до кінць сьвіта. Коли тот тъимував, йик вони вже за далеко, тоді забрав собі лудини, мілійон червоюх, сів на коньи, тай поїхав до дому. Коло дуба здibaє своїх братів, а вони питают, ци ни бачив хлопцьи більшого від нас. — Він сказав: Шо мині дасте, то я скажу. — Оба сказали: Дамо тобі в нишъистю своє жите та товариство з тобов. — Тоді він каже: Я ваш брат, шо коло сего дуба з вами розийшов си, а знакомо, шо жаден з нас не вмер, бо ніж в дубі ни заржывів.

(Жъибе).

84. Клинко злодій.

Клинка, злодія дъида був злодій; він ходив з своїм братом на злодійщину. Але йик дъида помер, то лишив три сини, а вуйко взъив раз одного пробувати, ци ни стане му за помічника. Вийшли вони у ліс, а хлопец каже: Ото, вуйку, бучы, добре було би на йирем! — Вуйко собі погадав: Се не буде злодій; цес на газду вдав си! — На другий раз бере другого хлопць; йик прийшли у ліс, tot каже: Ото, вуйку, це було би добре війце до волів! — Цес ни буде злодій а газда, подумав вуйко, тай завернувси д' хаті. Взъив третього з собов, пішли у ліс. Третій у лісі қажет: Це, вуйку, був би добрий бук до ночі! — Ага! погадав собі вуйко, аж це буде добрий злодій, — тай пішов з ним на злодійщину. Идучи вони стрічують вірменина, шьо вів козу. Вуйку! — каже хлопец Клинко, — я украду цу козу, тай похарчуєм, бо сми поголодніли! — Иди, ти шмаркачу, каже вуйко, ми ни такі були з твоїм дъидем, та у днину очивидьчики ни крали, а ти би хотів украсти! — А будете видіти, вуйку, шо украду! — Буду видіти, каже вуйко. — Пішов Клинко наперед вірменина, тай зверг один постіл, а вірменин пройшов, а Клинко зверг видтак другий постіл на дорогу, а вірменин уздрив другий постіл, тай погадав: Це добрий постіл, новий! Шкода, верну си по тамтот, тай буде пара! — Лишив козу при дорозі, а сам вернув по перший постіл.

тельма = умисне;
 темрійч = темно;
 теркіла — бесаги з лудиньим
 і проч.;
 терх — дві бербениці бриндзі
 на кони;
 тесліця — II. 249;
 тетервак — Tetrao Tetrix;
 тýбелль — колок, яким збиває
 ся два куснї дерева;
 тýрба = кров, юха;
 тýрва — місце, де готури гу-
 тят, II. 238;
 тирковий камінь — II. 225;
 тýрло — II. 225;
 тóвти — вірмени, купці, що
 скуповують вівці;
 товчýнка — I. 142;
 тóкма = умова;
 толкувати = розважати;
 толук = молодий медвідь;
 топірчики = пільні братки;
 топорець — II. 289;
 торбей — тот, що ходить з
 торбами;
 тороки = френзлі;
 трапáш — стежка утоптана
 вівцями;
 требувати = дбати; я не тре-
 бую = я не дбаю;
 трембіта — I. 72;
 трепітник = терпентина;
 привати = довго жити;
 тріло = отруя;
 трúнок = жолудок;
 трупіна — II. 176;
 тýрати = уважати;
 тўрица = огородовий лен;
 Тýркул — гора, I. 2;
 турш = кумбук;
 туршик — дрібний, густий сме-
 рековий ліс;
 тусок = мелянхолія;
 тушур — вовна з другого
 стриження;
 тéкло мене = обішло мене;
 Тюдів — село, I. 56;
 угоджъйти = чекати;

удáти си = подобати ся;
 ýкий = учений;
 уклепáти си = збаламутити ся;
 ýкро = прикро;
 ýлоги — кітловини, в які сто-
 чує ся камінє;
 ýплїт = фризура;
 урýтний = прикрый;
 Устéрки — село, I. 56;
 утрýпати = навикнути, втягну-
 ти ся;
 учíнів си — уродив ся;
 ýчутка = поголоска;
 фактuváти — наймати на по-
 лїтки;
 фáнты = убранє;
 фаріон = інтригант;
 фатáти = хапати;
 фацарний = дотепний;
 фаши́не — смеречини, уживане
 на кашиці;
 фе = не мож, годї;
 фелéга — стара манта;
 фелелувáти = ручити;
 фéрек до фереку = до щенту;
 Ферескуля = село, I. 56;
 фїїн, фїн = похресник;
 фíрма = форма;
 фíрмák = модель;
 фíрбвщина = III. 8;
 фїцігбрна = кокета;
 фїглáвий = фалшивий;
 флекéв = парубок;
 фльоéра — сопівка без денця,
 III. 71;
 флов = вовк;
 фляджити = денунцювати, о-
 чернювати кого;
 фблюш = I. 113;
 Фбресек — гора, I. 4;
 фортуна — буря, град;
 фбя — листє (шпильки) сме-
 реки;
 фурáж — недостаток бриндзі;
 харний = чистий;

Михайло ГЛУШКО

«ГУЦУЛЬЩИНА» ВОЛОДИМИРА ШУХЕВИЧА — ВІДОБРАЖЕННЯ СТАНУ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОГРАФІЇ НАПРИКІНЦІ XIX — НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У 1899 р. у світ вийшла перша частина відомого дослідження Володимира Шухевича «Гуцульщина», яка відразу привернула увагу як науковців, так і широке коло шанувальників традиційно- побутової культури гуцулів. Відтоді минуло майже 120 років — досить значний як для наукової праці період, але зацікавленість нею ніскільки не ослабла. Навпаки, з плином часу все більше усвідомлюєш її непересічну науково-пізнавальну цінність для українського народознавства — етнології, фольклористики, мистецтвознавства. У чому ж секрет довговічності та неповторності наукових студій В. Шухевича?

У пошуках відповіді на це, на перший погляд, просте запитання, на увагу заслуговує передусім період виходу праці у світ. Він добре відомий: 1899 (перша її частина) — 1908 (остання, п'ята частина) роки. У цьому ж хронологічному проміжку надруковали також польськомовний варіант «Гуцульщини» в чотирьох томах (1902, 1904, 1908 роки).

У зазначений період науково-пошуковою роботою активно займалися й інші провідні етнографи та фольклористи Наукового товариства імені Шевченка у Львові. Так, упродовж 1895—1903 років шість наукових подорожей здійснив на Закарпатську Україну (зокрема і в райони Східної Словаччини та Південної Угорщини) Володимир Гнатюк (1871—1926). За слівним зауваженням знавця усної народної творчості Михайла Яценка, він не тільки відкрив для української культури ці території, а й зробив багато для пробудження закарпатських українців до громадської діяльності, їх зближення із Західною та Наддніпрянською Україною¹⁾. За спостере-

¹⁾ Яценко М. Т. Володимир Гнатюк. Життя і фольклористична діяльність / М. Т. Яценко. — К.: Наук. думка, 1964. — С. 28.